



Vanaf de IJzeren Poort

Bij Orșova verscheen de Donau weer. Hij was inmiddels meer dan een kilometer breed, maar even verder, in het westen, stortte hij zich kolkend door de smalle bergkloof van de Cazan – de Ketel – die maar honderdvijftig meter breed is. Sinds ik hem bij Boedapest de rug had toegekeerd, waren de Sava, de Drava, de Tisza, de Maros, de Morava en allerlei minder bekende zijrivieren door deze onverzadigbare rivier opgeslokt. Een eindje stroomafwaarts van Orșova werd de rivier in het midden door het eilandje Ada Kaleh gesplitst. De lijn van houten daken, met pluimen van populieren en moerbeibomen, werd opeens onderbroken door een lage koepel en een minaret, en over de weggetjes wandelden vreemde figuren in Turkse klederdracht; want het eiland was etnisch nog steeds Turks – buiten de huidige Turkse grenzen het enige overblijfsel in Midden-Europa van het uitgestrekte rijk dat bij de poorten van Wenen was tegengehouden en teruggedreven. De steile, lage bergen die de tegenovergelegen oever vormen, hoorden bij Joegoslavië.

De volgende ochtend vroeg bleek er een brief uit Boedapest op het postkantoor op me te wachten* – sinds ik op het treinstation in Deva afscheid had genomen, had ik een spervuur van brieven geschreven die ik in weinig hoopgevendende brievenbussen had gedeponereerd – en in een opgewonden stemming ging ik aan boord van de rivierstomer. We voeren weg onder flitsen van voorbijschietende zwaluwen. De bergen aan beide zijden staken al gauw als steile wanden omhoog en naderden snel tot elkaar in de bochtige kloof van de IJzeren Poort. Opeens golfde en kolkte de rivier in protest. Onze stoomfluit

* PLF hoopte een brief te krijgen van Xenia ('Angela') Tsjernovitsi, een Hongaarse met wie hij een relatie had, die hij in *Tussen wouden en water* liefdevol heeft beschreven.

galmde en echode in de imposante corridor. Na enkele kilometers weken de bergen uiteen en waaierde de Donau uit tot zijn normale breedte. Voorbij de flinke stad Turnu Severin – de toren van Severus, waar de keizer de Quadi en de Marcomanni versloeg – gleed zonder opvallende kenmerken de laagvlakte van Oltenië op de Roemeense oever voorbij, her en der omzoomd door riet en mistroostige, van malaria vergeven moerassen. De golvende Servische bergen op de rechteroever vormden de voorlopers van het Balkangebergte. De rivier slingerde in lange lussen om de Servische landtongen. Opeens vormden de bergen niet meer Joegoslavië maar Bulgarije. Zo nu en dan zochten we ons een weg tussen grote vloten van boomstammen door en passeerden we aken in donkere, kilometers lange processies. Toen er in Orșova een stempel met 14 augustus in mijn paspoort werd gezet, had ik me in een ogenblik van schrik, die omsloeg in genoeg, gerealiseerd dat ik ruim drie maanden in Transsylvanië was blijven hangen. Terecht, dacht ik, toen ik de brief van die ochtend voor de tiende keer herlas.

Ik werd van mijn mijmeringen afgeleid door de muren en torens van de oude versterkte stad Vidin op de zuidelijke oever. Groepen jongens op de kade liepen luidkeels met watermeloenen te venten. Ik koos er een, maar moest hem enigszins teleurgesteld teruggeven omdat ik maar twee briefjes van een pond en een handjevol Roemeense lei in mijn zak had. Een medepassagier, een lang meisje met steil blond haar – een Engelse, drong opeens tot me door – bood me een paar Bulgaarse leva aan, en zo kliefden we de groene voetbal in bloedrode parten met zwarte pitten, die we samen deelden.

Het was vreemd en heerlijk tegelijk om na al die maanden Engels met iemand te spreken. Ze heette Rachel Floyd en ze werd een gewaardeerde reisgenote. Ze was onderweg naar de echtgenote van de Britse consul in Sofia, een oude vriendin van haar uit Oxford. Tussen koele, sappige happen door vertelden we elkaar onze levensgeschiedenis, en toen we die middag in Lom Palanka van boord gingen, spraken we af dat ik haar zou opzoeken wanneer ik in de hoofdstad arriveerde. Zij ging met de trein verder, en ik begon rond te dwalen door mijn eerste Bulgaarse stadje.

In heel Midden-Europa, vanaf de besneeuwde Rijn oevers tot in Beieren en Oostenrijk, in de oude koninkrijken Bohemen en Hongarije en zelfs in de bosrijke grensgebieden van het vorstendom Transsylvanië, hing de aura van het verdwenen Heilige Roomse Rijk, van het keizerrijk van Karel de Grote en de mysteriën van het westerse christendom. De Turkse hegemonie in het oostelijke deel was allang voorbij en had er weinig sporen nagelaten. Maar hier, in de bergen op de zuidelijke oever van de Donau, waar de geest van een andere heerschappij nog rond. Hier was het juk van Turkije nog maar kort geleden afgeschud, zodat Bulgarije niet zozeer de zuidoostelijke uithoek van Europa leek als wel de uiterste noordwestelijke grens van een wereld die zich verder uitstrekte over de Taurus, de woestijnen van Arabië en de Aziatische steppen. Dit was de Oriënt, en de sporen van de laatste eeuwen onder de Osmaanse Turken lagen wijd en zijd verspreid; al even overvloedig waren de aanwijzingen voor het rauwe Slavisch-Byzantijnse koninkrijk dat door de Turkse golf was overspoeld. Overal doken de kenmerken van deze verschillende elementen op: in de koepels en minaretten, in de scherpe, branderige geur van kebabs die aan het spit draaiden, in het overstek van de houten huizen en de Byzantijnse wijding van de kerken, in de zwarte hoge hoeden, de wijde habijten, het lange haar en de baarden van priesters en in het cyrillische schrift op de winkelpuien, dat vluchtig aan Rusland deed denken. De Bulgaren zelf, gedrongen, grof gebouwd en stevig, herinnerden aan een nog verder verleden, de woeste woongebieden voorbij de Wolga waaruit ze eeuwen geleden, in een wrede Aziatische horde, waren weggetrokken om zich hier te vestigen. Ruw gehouwen en gehard, geschoeid en omzwachteld met dezelfde koeienhuiden als de Roemenen, liepen ze zacht als beren over de stoffige keien. Ze gingen in dikke, harige wol gehuld, soms donkerblauw, maar meestal aardebruin, hier en daar opgesierd door zwart borduursel met stijve krullen: grote, wijde broeken, gekruiste vesten, een kort jasje en het middel omgord door een dikke, helrode sjerp van dertig centimeter breed, waarin soms een mes was gestoken. Als muts droegen ze de platte kolbak van bruine of zwarte schapevacht van de kozakken.

Onder de pergola van het eethuisje op het pleintje waar ik ging

zitten voor een erg lekkere, vette stoofschotel van schapenvlees, aardappelen, tomaten, paprika, courgette en okra, die uit reusachtige bronzen ketels werd geschept, viel me op dat een paar jongemannen aan het tafeltje naast me hun linkerpinknagel had laten groeien – het symbool voor hun bevrijding van de ploeg, dat haast net zo lang was als bij een mandarijn. Drie oude mannen met een witte snor en mocassins aan zaten zwijgend boven het barnstenen mondstuk van hun waterpijp te puffen terwijl ze suf met een ketting van barnstenen kralen speelden en de kogeltjes een voor een met een sussend geklik op elkaar lieten vallen. Officiëren in een witte tuniek met goudkleurige epauletten – die op zijn Russisch onder het linkeroor sloot – en met op hun hoofd een zwarte Russische pet met een rode band en een korte klep, en aan hun voeten laarzen met een schacht van stof en hoge sporen, zaten in groepjes te roken en te praten of slenterden onder de bomen met het gevest van hun in de schede gestoken sabel in de kromming van hun arm. Geen vrouwen. Honden vochten om het kaakbeen van een schaap. Een rijtje gevilde schapenkoppen lag deerniswekkend op een plank voor een slagerij te staren, de levers, longen en onthoofde karkassen dropen van het bloed en de darmen hingen in slingers, als lugubere guirlandes. Uit de radio klonken ophitsende marsen afgewisseld met het intrigerende gejammer van liederen in oriëntaalse mineur. De lucht geurde naar jasmijn. De muggen zoemden en gonsden.

Het was een gedenkwaardig moment. Ik besepte dat alles was veranderd.

De route liep naar het zuiden door de golvende heuvels en vlakten van het Donauland waarop groepjes bomen groeiden. Hier en daar verspreidde zich het groene waas van moerassen, en langs de weg stonden de pluimen van Lombardische populieren. Laten we deze oeverlanden met zevenmijls laarzen doorkruisen naar het Balkangebergte. Deze immense strook – Stara Planina, of Oud Gebergte, zoals hij in Bulgarije wordt genoemd – klimt, kromt en trekt sprongsgewijs vanuit Servië dwars door Noord-Bulgarije naar de Zwarte Zee, als een geweldige, leeuwgele barrière van indrukwekkende, afgeronde welvingen met zelden een piek of een kloof: open,

brede bogen en afgeronde glooiingen die almaar hoger klommen naar uitgestrekte komvormige dalen en valleien, waar je de witte weg kilometers ver voor je uit zag lopen, slingerend tussen heuvels en hellingen en langs wijdverspreide kuddes, totdat hij achter de laatste lichtbruine top verdween. Af en toe sloot ik me aan bij een lange karavaan van ezels en muilezels – die in het zuidoosten, in de buurt van Haskovo plaatsmaakten voor kamelen – en reeksen karren. De lichtere soorten werden door paarden getrokken – taaie, kleine dieren en slungelige knollen met ingevallen flanken – en de zwaardere, beladen met timmerhout, door hotsend onder een zwaar juk voortsjokkende zwarte ossen met rollende ogen en hun als snorren opgedraaide hoorns, die botsten met hun burens. De houten zadels van de paarden, in amazonezit bereden met bungelende mocassins, zagen er net zo onhandig uit als het baldakijn op een olifant. De voornaamste koopwaar bestond uit watermeloenen, naast immense manden vol tomaten, komkommer en alle andere tuingewassen waar de Bulgaren op de hele Balkan beroemd om zijn. Elk dorp werd omgeven door terrassen met moestuinen, en elke druppel water werd gekanaliseerd en door miniatuuraquaducten van holle boomstammen geleid. ‘Waar ik vandaan kwam?’ vroegen de mannen met hun bontmutsen en eelthanden telkens. ‘*Ot kăde? Ot Evropa? Da, da*’, uit Europa. ‘*Nemski?*’ Nee, niet Duits: ‘*Anglitsjanin.*’ Vaak wisten ze blijkbaar niet precies waar Engeland lag. En wat was ik? Een *vojnîk*, een militair? Of een student? Een *sjpion* misschien? In ruil voor hun vragen lukte het me in een verhoor van gebarentaal een basiswoordenschat af te persen: brood, *chleb*; water, *voda*; wijn, *vino*; paard, *kon*; kat, *kotka*; hond, *koetsje*; geitenkaas, *sirine*; komkommer, *krastavitsa*; kerk, *tsjerkva*. Met deze woordenwisselingen konden we kilometers voort.

De eerste nacht sliep ik in de openlucht bij een boerderij en de twee volgende in de stadjes Ferdinandovo en Berkovica: twee door ongedierte geteisterde nachten. Toen de vierde nacht aanbrak, waren we over de laatste en hoogste waterscheiding heen en voegden we ons bij een karavaan op de weg naar Sofia, bij een plataan die beschutting bood aan een oude Turkse fontein. Het bronwater gutste in een kom vanuit rotsplaten waarin met gebutste, kalligrafische

krullen Arabische letters waren gegrift die niemand meer kon lezen. Naar verluidde vormden ze een gedenkteken voor een lang geleden gestorven pasja. We kregen bij het vuur gezelschap van een groepje herders, en terwijl een bolvormige houten wijnfles van hand tot hand ging, speelde een van die ruige mannen op een houten fluit van een meter lang – *kaval* – en een andere op een doedelzak – *gajda*. Die bestond uit een opgeblazen schapehuid met een houten mondstuk, en de melodiepomp was een met vel omwikkelde koehoorn waarin met een gloeiend hete vleespen de gaten waren gebrand. Hun lievelingslied was een lofprijzing van hadji Dimitar uit Sliven, een leider van de guerrilla tegen de Turken in de ravijnen rond de Šipkapas in het Balkangebergte. De gestalten in kleermakerszit met hun omhoogstekende schoenneuzen, de vijftig schapenwollen mutsen, de door het vuur beschenen gezichten met hun brede jukbeenderen, de sjerpen, de bewegende dieren, het eenzame klingelen van de bel van een schaap of een geit, en de nabije schittering van zwermen sterren deden denken aan streken veel oostelijker dan Europa, alsof Samarkand, Khorasan, Tasjkent of Karakorum onze bestemming was.

De volgende dag bereikte ik Sofia en ik vervolgde mijn weg door een wereld van zigeunerhutten, in elkaar getimmerd van oude planken en olieblikken, daarna door een markt met reusachtige koperen weegschalen, waar alle vee van West-Bulgarije bijeen leek te zijn gedreven in één groot hinnikend en balkend tumult. Ik passeerde de koepel, de vele metalen gewelven en de hoog oprijzende minaret van een fraaie moskee, en kwam onder een web van tramleidingen aan in het hart van de hoofdstad.

Een permanent verblijf hier zal misschien ontzet gekreun oproepen, maar deze kleine hoofdstad is toch wel bekoorlijk qua aanzien en sfeer. Er heerst hier de lichte, frisse ambiance van een stad op een hoogvlakte, en boven alles uit verrijst de schitterende piramide van de Vitoša, de berg die het zonlicht in zijn vele facetten terugkaatst, een baken net zo verheven en onontkoombaar als de Fujiyama. Daarna kwam het paleis van tsaar Boris* met de vlaggenmast waaraan de klimmende leeuw van Bulgarije wapperde, dan de Săbranie,

* Boris III, tsaar van Bulgarije (1894-1943).

waar het parlement zitting hield, en een groot staatstheater, tuinen, bomen en een kleine populatie van standbeelden van Bulgaarse helden; vervolgens het ruitersstandbeeld van keizer Alexander II* van Rusland, de Bevrijder zelf, die uitzag op de brede, lommerrijke laan, de Boulevard Tsar Osvoboditel, de as van de stad; en daarachter de gouden koepel en de beschilderde gipszuilen van de Alexander Nevskikathedraal. Hier liepen alle inwoners van de stad, uit hun siësta ontwaakt, in de koelte van de avond loom te slenteren in dat rituele getij dat wegebt en toestroomt in elke schemering van alle Europese steden ten oosten van Boedapest of ten zuiden van Biskaje. In de cafés zat de intelligentsia bij eindeloze vingerhoedjes Turkse koffie haar barnstenen kralen te tellen en het hoofdartikel in de *Oetro* te bespreken. Achter hen schoot de straat strak als een kogel door naar een leeuwgeel plateau bezaaid met de dorpjes van de Sjopi – naar verluidt de afstammelingen van de Petsjenegen, de vervaarlijke barbaarse horde van achter de Oeral die eeuwenlang langs alle grenzen van het Oost-Romeinse Rijk hebben gemoord en geplunderd om uiteindelijk hier tot rust te komen en hun leven te beteren.

Dankzij Rachel Floyd, mijn meloen meeëttende landgenote van de Donauboot, werd ik de volgende dag uit het krot bij de markt waar ik mijn intrek had genomen gered door de Engelse consul en zijn vrouw, Boyd en Judith Tollinton, die me liefdevol opnamen. Het waren dagen van geluk en overdaad. Het voelde vreemd om weer onder Engelsen te zijn en weer Engels te spreken, net zo vreemd als wanneer je na een lang verblijf in Engeland weer te midden van buitenlanders bevindt, en net zo stimulerend. Wat was het aangenaam alles over Bulgarije te horen van mijn vriendelijke, deskundige gastheer, een oud-leerling van Rugby, en na mijn ontbijt op te staan met een kopje Earl Grey in mijn hand en neer te kijken op de Koninklijke Garde die in paradepas over de Boulevard Tsar Osvoboditel liep. De ongelimiteerde baden, de schone lakens, de reus van een Russische butler, het terras, de boeken, het uitzicht over de stad op de oprijzende hellingen van de Vitoša: het was allemaal even geweldig. En het allerbeste: de *Encyclopaedia Britannica*; ik stortte

* Tsaar Alexander II van Rusland, die Bulgarije in 1877-1878 bevrijdde op zijn veldtocht tegen het Osmaanse Rijk.

me erop als een luipaard. Wat een wonderen lijken dergelijke dingen na een primitief bestaan! Het Congres van Byzantijnse Studies hield dat najaar zijn bijeenkomsten in Sofia. Het was heerlijk te luisteren naar de erudiete, venijnige verhalen van professor Whittmore,^{*} die de pure essentie van het Boston van James combineerde met de mozaïeken van de Aya Sophia. Daar waren ook Roger Hinks^{**} en Steven Runciman,^{***} beminlijk met hun suède schoenen, en smetteloos en betamelijk gekleed in een wit tropenpak met gepaste strohoed – de een zo vriendelijk achter zijn voorbehouden en bedenkingen, zijn vermakelijke regionale vooroordelen, de ander zo aangenaam gracieus. De meeste van hun boeken waren nog niet geschreven, behalve, denk ik, Runcimans *First Bulgarian Empire*. We zouden elkaar vele jaren later nog vaak spreken. Het is eigenaardig hoe scherp een eerste indruk in het geheugen gegrift wordt. Toch herinner ik me alleen nog de bijzonderheden van een late, vreemde avond in een café, door een spiegel, in raadselen.

Ik rukte me voor een paar dagen los van de genoegens van deze hoofdstad, trok over de heuvels en dalen van de oostelijke hellingen van de Vitoša en overnachtte in de Amerikaanse School van Simeonovo: een groot, schoon, fris gebouw met een mooie bibliotheek – ondanks de vakantietijd bewoond door jonge, vriendelijke medewerkers die kennelijk allemaal aan een scriptie werkten. Aan de andere kant van de heuvels, in Dolni Pasarel, dat ik de volgende dag tegen het vallen van de avond bereikte, logeerde ik bij een vriendelijke boer die ik had leren kennen in de *kretsjma*, de bouwvallige kroeg midden in het dorp waar een aantal dorpingen *slivo* zat te drinken – scherpe pruimenbrandewijn die als een rondgeslingerde lasso kringen van stank verspreidt. We strompelden naar zijn huis, en zijn vrouw maakte op een vuur van doorntakken een ratjetoe van kruiden, aardappelen en jonge komkommers in één pan waar hij,

* Thomas Whittmore (1871-1950), een Amerikaanse archeoloog en kenner van Byzantium, die kort daarvoor was begonnen de mozaïeken in de Aya Sophia in İstanbul bloot te leggen.

** Roger Hinks (1903-1963), een kunsthistoricus die berucht was om zijn latere betrokkenheid bij de onzorgvuldige schoonmaakbeurt van de Elgin Marbles.

*** Steven Runciman (1903-2000), de befaamde historicus van Byzantium en de kruistochten.

zij, hun kinderen en ik allemaal uit aten: we zaten in kleermakerszit op het tapijt rond een lage ronde tafel en namen om beurten een hap terwijl we de tussenpozen vulden met dikke sneden heerlijk zwart brood en witte geitenkaas. Zijn vrouw had de uiteinden van haar lange blonde vlechten opgebonden onder haar driehoekige hoofddoek. Ze droeg een kleurig gestreept schort met een rood met blauw lijfje dat diep en rond was uitgesneden zoals het vest bij een ouderwetse smoking, en dat met tal van lange linten was afgezet. Het eindigde bij haar ellebogen, waar enkele centimeters lange geplooide kanten ruches tevoorschijn kwamen uit brede stroken lint, oud en versleten, maar toch mooi en bijzonder. We strekten ons alle vijf uit op kleden met paarse, gele, felrode en groene chevrons, die op de bank langs de muren waren uitgespreid, alle vijf geheel gekleed en, op mij na, allemaal met mocassins aan en riemen en windsels om. Al snel na het wederzijdse *leka nosjt* [welterusten] klonk het gesnurk en heerste de duisternis, slechts doorbroken door het oliepitje dat voor een hoekicoon van de heilige Maagd en één van de heilige Simeon flakkerde. Ik liep midden in de nacht naar de binnenplaats en struikelde over een zacht en groot ding; het licht van een aangestroken lucifer viel op het verwijtende oog van een liggende buffel.

Voor zonsopgang, bij het eerste ezelgebalk, stonden we op, goten Turkse koffie naar binnen met een brandende slok slivo en een stuk brood en witte kaas. Klakkend met zijn tong terwijl hij zijn hoofd achterover bewoog – in dat typische ontkennende gebaar dat je in de hele Balkan en de Levant tegenkomt – weigerde Mirko betaling. Vergezeld van de beste wensen vertrok ik weer. Die ruimhartige gastvrijheid tegenover iedereen die op reis is, leeft in de hele Balkan en de hoogste vorm is in Griekenland te vinden. De rest van mijn weg door Bulgarije wemelde van nachten zoals deze. Op die dag volgde 's avonds een vrijwel identieke nacht in het stadje Samokov na een lange mars langs een rivierdal en heuvels die steeds steiler werden, terwijl in de verte een stugge bergrug opdoemde: de Rilska Planina.

De volgende dag zat ik er middenin. Dit waren geen grote, afgeronde barrières zoals de Balkanketen, maar een scherpgerande, steile siërra, doorkruist door sombere dalen met een donker dek van sparren en dennen, en bovengekomen na urenlang uitputtend klim-